

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.18>

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Волкова Ю.Ф.,*аспірантка кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету,
e-mail:Volkovaiuliane@gmail.com*

Волкова Ю.Ф. Право на приватність в умовах глобалізації.

Право людини на приватність вперше було проголошено в Загальній декларації прав людини. Сьогодні право на приватність закріплюється багатьма конституціями демократичних країн. В умовах глобалізаційних процесів технологічного прогресу, діджиталізації, Інтернету право на приватність привертає все більшу увагу науковців, оскільки інформаційне середовище спричиняє загрози для приватного життя людини без її відома. У статті основну увагу приділено праву на приватність в умовах інформаційної глобалізації. Проаналізовано ситуації порушення права на приватність. Акцентовано увагу на існуючих загрозах інформаційної приватності, які є найбільш поширеними у наш час. Встановлено причини можливого втручання в інформаційну приватність особи. Визначено доцільність певних обмежень права на приватність та наведено причини такої необхідності. Звертається увага на те, що механізм захисту персональної інформації потребує постійного удосконалення, оскільки щороку з'являються нові тенденції та аспекти його захисту. Проаналізовано норми міжнародних документів, які регулюють вказану проблематику. З урахуванням нормативно-правових актів досліджено практичний стан реалізації права на приватність в умовах сучасних інформаційних технологій в Україні. Виокремлено низку критеріїв щодо обмежень на оприлюднення інформації, яка підпадає під сферу приватного життя особи. З появою комп'ютерів, появою Інтернету і поширенням автоматизованої обробки персональної інформації право на приватність набуває додаткового змісту. З огляду на сучасний розвиток електронних технологій, поширеність суб'єктів, основним видом діяльності яких є збір, збереження та використання особистих даних користувачів із метою рекламування або формування суспільних поглядів, актуальним є питання цінності приватного життя та захисту цього права користувачами в мережі Інтернет.

Ключові слова: право на приватність, інформаційна приватність, порушення права на приватність, обмеження права на приватність, недоторканність приватного життя, персональні дані, захист персональних даних.

Volkova Yu.F. The right to privacy in the context of globalization.

The human right to privacy was first proclaimed in the Universal Declaration of Human Rights. Today, the right to privacy is enshrined in many constitutions of democratic countries. In the conditions of globalization processes of technological progress, digitization, and the Internet, the right to privacy attracts more and more attention of scientists, since the information environment causes threats to a person's private life without his knowledge. The article focuses on the right to privacy in the context of information globalization. Situations of violation of the right to privacy are analyzed. Attention is focused on existing threats to information privacy, which are the most common nowadays. The reasons for a possible interference in the information privacy of a person have been established. The expediency of certain limitations of the right to privacy is determined and the reasons for such necessity are given. Attention is drawn to the fact that the personal information protection mechanism needs constant improvement, as new trends and aspects of its protection appear every year. The norms of international documents that regulate the specified issues have been analyzed. Taking into account the normative legal acts, the practical state of the realization of the right to privacy in the conditions of modern information technologies in Ukraine has been investigated. A number of criteria have been singled out for restrictions on the disclosure of information that falls under the sphere of a person's private life. With the advent of computers, the advent of the Internet and the spread of automated processing of personal information, the right to privacy acquires additional meaning. In view of the modern development of electronic technologies, the prevalence of subjects whose main activity is the collection, storage and use of personal data of users for the purpose of advertising or forming public opinions, the question of the value of private life and the protection of this right by Internet users is relevant.

Key words: right to privacy, information privacy, violation of the right to privacy, limitation of the right to privacy, inviolability of private life, personal data, protection of personal data.

Постановка проблеми. Люди вже з давніх-давен усвідомлювали, наскільки важливою є приватна сфера. Раніше під правом на приватність розуміли захист від фізичного посягання на життя і власність. У країнах Заходу вже багато сторіч відомі захисні права, наприклад, чинними були правила проти надмірної цікавості та підслуховування. Англійському парламентареві ХІХ сторіччя Вільямові Пітту належать знамениті слова: «Навіть найбідніша людина у своїй хатині може знехтувати владу корони. Нехай та хатина перекобочена, і дах дірявий, і вітер свище крізь щілини, і не захищає вона ні від бурі, ні від дощу. Проте вона захищає від короля Англії та його регентів, бо вони не сміють переступити поріг хоч би й напіврозваленої халупи» (Інформацію взято з веб-сторінки Privacy Rights Clearinghouse). Слова В. Пітта натякають на те, що кожна людина повинна мати право на приватне життя, тобто може збудувати навколо якоїсь сфери своєї діяльності так званий мур, який би захищав її від чужих очей. Не випадково право на недоторканність приватного життя в деяких правопорядках визначається як «право бути наданим самому собі» або ототожнюється з правом «бути залишеним у спокої» [1], оскільки складність життя призводить часто людину до потреби мати схованку від зовнішнього світу. Категорія «приватне життя» в принципі не має юридичного змісту, правове регулювання лише встановлює межі його недоторканності («приватності») і, відповідно, межі допустимого втручання, але з часом з появою та розвитком Інтернету, стрімкою інформаційною глобалізацією всіх сфер життєдіяльності особи право на приватність зазнало змін відповідно до нових умов – виникла потреба в розширенні змісту цього права, осмисленні складників приватності та зокрема виділенні інформаційної приватності. Під інформаційною приватністю розуміють передусім установлення належного захисту персональних даних під час їх обробки від несанкціонованого та нецільового використання. У цьому контексті науковці виокремлюють такі правові можливості людини, як: а) бути захищеною від втручання в її особисте і сімейне життя та стосунки через опублікування інформації; б) знати, ким, коли, яким чином і в яких межах інформація про неї може бути або буде використовуватися іншими особами [1].

Ідея законодавчого забезпечення недоторканності приватного життя набуває нового, більш глибокого сенсу. Право на повагу до приватного життя визначається як фундаментальне право особи та гарантується Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Подальший розвиток права на приватність пов'язаний із підписанням Конвенції Ради Європи «Про захист особи у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних» [2].

Стан опрацювання цієї проблематики.

Використання терміна «приватність» серед науковців відображає сутність цього правового феномена. Правам людини на приватність присвячені численні праці зарубіжних і українських дослідників. Публікації наукових здобутків учених у контексті досліджуваної теми демонструють зростаючу важливість, різнобічність та складність цього фундаментального права, серед яких слід виокремити наукові роботи О.А. Баранова, В.О. Бражника, В.М. Брижка, В.В. Буги, О.В. Гроня, О.П. Дзюбаня, А.В. Пазюка, В.О. Серьогіна, М.І. Тарнавської, В.М. Тертишника, Д.О. Турбіна та ін.

Метою статті є аналіз права людини на приватність як одного з найважливіших особистісних прав у сучасних умовах інформаційної глобалізації.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації відбуваються певні зміни в житті людини. О.П. Дзюбань зазначає, що зміни в житті людини дедалі частіше й сильніше залежать від процесів, що відбуваються далеко від місця її знаходження, зниження ролі національних кордонів, які втрачають своє значення не тільки для торгівлі, капіталів та інформації, а й для ідей, моральних норм, національної культури і цінностей. Глобалізаційні процеси призводять до збільшення залежності рівня життя людей від інтересів транснаціональних компаній, зростання темпів зміни ринків і технологій, що сприяє прискоренню ритму життя і підвищенню рівня нестабільності в суспільстві [3, с. 16]. Суспільне і приватне життя будь-якої людини супроводжується постійними контактами з іншими людьми, в ході чого відбувається інформаційна взаємодія і обмін. В усіх сферах суспільного життя ключову роль займають інформаційно-комунікаційні технології, що спричиняють небажане вторгнення у приватну сферу життя людини шляхом неправомірного збирання і використання відомостей, що стосуються індивідів. Це призводить до порушення права на недоторканність їх особистого (приватного) життя [4].

Інформаційний центр захисту приватної сфери стверджує: «По суті, хоч би чим ми займалися в режимі он-лайн, немає жодної гарантії, що хтось не порушить нашу приватну сферу... Користувачі Інтернетом можуть добувати інформацію або дані зі сторінок... чи навіть просто переглядати послуги, які пропонують різні служби. При цьому більшість із них вважає, що за ними ніхто не спостерігає. Але це не так. Чимало того, що робиться в режимі он-лайн, можна реєструвати. Сюди входить, наприклад, які добірки новин чи файли користувач відкривав та які веб-сайти відвідав... Інформація про уподобання користувача... є потенційним джерелом прибутку... Вона дає змогу підприємцям маркетингу скласти

досить точні списки користувачів он-лайну, які мають подібні уподобання і звички». Крім того, якщо ви послуговуєтесь дебетовою чи кредитною карткою або електронним чеком, щоб розплачуватися в крамницях, фірма може занести ваше ім'я та адресу до списку, в якому перелічуватимуться придбані вами товари, які пройшли через сканер. Це дозволяє створити детальний банк даних про вашу споживацьку поведінку і використовувати таку інформацію, щоб збувати товари. Ваше ім'я може опинитися в списку адресатів, яким можна збувати товар без посередників, якщо ви: заповнюєте при купівлі товарів гарантійний талон; вступаєте в клуби, організації чи благодійні товариства або робите їм грошові пожертви; передплачуєте журнали, стаєте членами книжкових чи музичних клубів; подаєте своє ім'я та номер телефону в телефонну книгу» (Інформацію взято з веб-сторінки Privacy Rights Clearinghouse).

Так, нині набуває поширення надання послуг через веб-сайти. У багатьох випадках обов'язковою умовою користувача є надати свою особисту інформацію за допомогою cookie-файлів, використання яких дає змогу відстежувати персональну інформацію (вік, стать, походження тощо), місцезнаходження (пересування, зупинки в певних місцях). Метою застосування cookie є збір, обробка, збереження та використання персональної інформації для створення профілю користувача і надалі використання в інтересах розповсюджувачів персоналізованої реклами. Дуже часто трапляються випадки, коли інформаційно-аналітичні центри компанії Google відслідковують та розшифровують інформацію в електронних листах, що були відправлені чи отримані за допомогою сервісу Gmail. Отже, отримавши доступ до інформації, компанія може використовувати її для продажу третім особам чи з будь-якою іншою метою. На жаль, споживачі Інтернету не мають уявлення про те, як їхня особиста інформація збирається і як вона використовується.

Інформація про людину є джерелом можливої небезпеки для його приватності. Через відкритість Інтернету і його особливість як системи, що може накопичувати і обробляти інформацію про людину, надзвичайно важливим є питання забезпечення приватності особи. Обмін повідомленнями за допомогою Інтернету принципово інший, ніж при передачі інформації звичайними комунікаційними засобами. Більшість користувачів не мають прямого доступу до ресурсів глобальної мережі. Цей доступ вони отримують через його постачальників, які фактично є посередниками між користувачами і мережею. Електронне повідомлення, рухаючись у мережі, проходить крок за кроком, від одного оператора до іншого, вибираючи найоптимальніший зі шляхів. Кожний

з операторів виступає як проміжна ланка і має можливість втручання у цей процес. Оператори можуть не тільки узнати про зміст повідомлення, а й отримати додаткову інформацію. Стандартне повідомлення електронною поштою містить заголовок з інформацією про відправника та отримувача, яка включає в себе ім'я, інтернет-адресу, назву вузла, час листування. Це вимагає від користувачів вжиття відповідних заходів для забезпечення приватності процесу обміну електронними повідомленнями [5]. Інтернет несе в собі ризики не тільки для комунікаційної приватності. Із появою унікального адресного простору у вигляді веб-сторінок, право на повагу до приватного життя користувача доповнюється новим змістом. Йдеться про приватність інформаційної активності (інформаційного життя) користувача в мережі [6].

Закон України «Про захист персональних даних» [7, ст. 1]. регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Відповідно до ст. 5 Закону персональні дані можуть бути віднесені до конфіденційної інформації про особу. Персональні дані можуть стати конфіденційними лише у разі, якщо закон не забороняє обмежувати до них доступ. Особа не може діяти лише на власний розсуд. Для цього потрібен або спеціальний закон, або рішення самої особи щодо того, яка інформація про неї не підлягає публічному поширенню. Наприклад, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» заборонено відносити до конфіденційної інформації персональні дані, що стосуються здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень (частина 2 статті 5).

Так, відповідно до ст. 12 зазначеного Закону «Збирання персональних даних є складовою процесу їх обробки, що передбачає дії з підбору чи впорядкування відомостей про фізичну особу (п. 1). Суб'єкт персональних даних повідомляється про володільця персональних даних, склад та зміст зібраних персональних даних, свої права, визначені цим Законом, мету збору персональних даних та осіб, яким передаються його персональні дані:

➤ у момент збору персональних даних, якщо персональні дані збираються у суб'єкта персональних даних;

➤ в інших випадках протягом тридцяти робочих днів з дня збору персональних даних» (п. 2).

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про захист персональних даних»:

«1. Поширення персональних даних передбачає дії щодо передачі відомостей про фізичну особу за згодою суб'єкта персональних даних.

2. Поширення персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних або уповноваженої ним особи дозволяється у випадках, визначених законом, і лише (якщо це необхідно) в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав людини та для проведення Всеукраїнського перепису населення».

Крім вищенаведеного Закону, юридичні та фізичні особи з метою власної інформаційної безпеки можуть звертатися до Закону України «Про інформацію», Цивільного кодексу України чи інших законодавчих актів України, оскільки дуже часто відбуваються несанкціоновані фотографування, підслуховування та інші порушення недоторканості особистого життя приватних осіб. А.В. Пазюк зазначає: «Викликає занепокоєння слабкий контроль з боку громадянського суспільства за практикою зняття інформації з каналів електронних комунікацій спецслужбами» [5]. З цього приводу в Декларації громадянського суспільства Всесвітнього Саміту з Інформаційного Суспільства (WSIS) зазначається: «Влада приватного сектора і урядів над персональними даними підвищує ризик порушень, включаючи моніторинг і стеження. Така діяльність повинна зводитися до визначеного законодавством мінімуму в демократичному суспільстві і повинна залишатись підконтрольною» [8]. Утім, вже неодноразово висловлювалися пропозиції створити централізовану базу даних (загальнонаціональний реєстр населення), де зберігалась би майже вся інформація про людину. Це обґрунтовувалося тим, що так буде зручніше і для держави, і для самої людини. Однак ця ідея не отримала підтримки серед населення.

Як справедливо зазначає О.П. Дзюбань, недоторканість особистості практично будь-якої людини найбільш вразлива в інформаційній сфері. Право на недоторканість приватного життя може піддаватися певним обмеженням як з боку держави і її структур, так і з боку окремих осіб. По відношенню до тих, хто займається протиправною діяльністю (злочинців, економічних злочинців, членів організованих злочинних і мафіозних груп, а також терористичних організацій), такі обмеження є об'єктивно необхідними.

У Доктрині інформаційної безпеки України вказується, що життєво важливими інтересами особи в інформаційній сфері є:

- забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації;
- забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя;
- захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів [9].

Однак питання про те, яка ж інформація повинна вважатися відкритою, а яка закритою, і якою повинна бути відповідальність за розголошення службової чи комерційної інформації, як і раніше остаточно не вирішені, оскільки відсутня відповідна необхідна законодавча база. Можна стверджувати, що небезпечними для дотримання прав і свобод людини слід вважати такі інформаційні впливи, які загрожують дестабілізуючими, деструктивними, такими, що ущемляють інтереси особистості, суспільства й держави результатами. Оскільки повна відсутність загроз (у тому числі в інформаційній сфері) – недосяжний ідеал для нашого небезпечного світу, то безпека людини визначається можливостями попереджати, відбивати, нейтралізувати небезпечні інформаційні впливи. Не випадково, що більшість програмних документів з розвитку інформаційного суспільства Європейського Союзу та багатьох інших країн розглядають питання забезпечення права на приватність так само як і захисту інформаційної безпеки – як ключові.

І оскільки забезпечення безпеки, як правило, пов'язано передусім з інтересами більшості членів суспільства, обмеження прав і свобод меншини, інтереси та діяльність якої (або багатьох представників якої) часом представляють реальну або потенційну небезпеку для суспільства, є виправданими [10]. Це обумовлене тим, що узагальнені принципи обмеження прав людини встановлені міжнародними нормами, тому безпека суспільства не може бути забезпечена без певного обмеження прав і свобод окремих індивідів і навіть соціально-етнічних груп (у тому числі і їх права на вільне пересування і вибір місця проживання). Загальна декларація прав людини у ст. 29 проголошує: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [11]. У статті 10 Європейської Конвенції з прав людини встановлено: «1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» (п. 1). Відповідно до п. 2 щодо права на вираження своєї думки, Конвенція встановлює певні обмеження: «2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи

злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [п. 2]. Європейський Суд з прав людини (рішення ЄСПЛ від 24.03.1988 р., параграф 67) тлумачить, що будь-яке втручання (обмеження) в реалізацію прав людини повинно відповідати «нагальній суспільній потребі».

Беручи до уваги такі основоположні акти, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, виходячи з аналізу їх основних положень, можна констатувати, що серед прав і свобод людини, таких як: право на життя, свободу та особисту недоторканність; право на вільний розвиток її особистісних прав в економічній, соціальній і культурній галузях; право на справедливі й сприятливі умови праці; право на достатній життєвий рівень для неї самої і її сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, неухильне поліпшення умов життя; право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я – забезпечення особистої й колективної безпеки людини є одним із найважливіших прав людини. Основною метою і напрямками забезпечення безпеки людини якраз і є створення мінімально необхідних умов для реалізації зазначених прав.

У конституціях більшості демократичних держав, у тому числі й Конституції України, відображається частина цих правил. Конституцією України [12] визначено вичерпний перелік підстав, за наявності яких законами України може передбачатися обмеження прав особи. Так, відповідно до частини третьої статті 34: «Здійснення прав на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя». Реалізація цих прав не повинна порушувати інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, у тому числі й конституційне право особи на невтручання в її особисте і сімейне життя, встановлене частиною першою статті 32 Основного Закону України: «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України». Таким чином, положення ч.1 ст. 32 та ч. 3 ст. 34 Конституції України взаємопов'язані і передбачають як недопустимість порушення права людини на недоторканність особистого та сімейного життя, так і реалізацію особою права на вільне збирання,

зберігання, використання і поширення інформації. Отже, конституційне обмеження прав особи збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію узгоджується з положеннями пункту 2 статті 29 Загальної декларації прав людини 1948 року. Тому, як зазначалося вище, обмеження прав і свобод, які можуть представляти реальну або потенційну небезпеку для суспільства, є необхідними та виправданими.

Висновки. Право кожної людини на приватність і право на свободу вираження поглядів є основою демократичного суспільства. Ці права мають однакову цінність. Право на приватність повинно захищати приватне життя особи не лише від втручання влади, а й від подібних дій з боку інших осіб чи інститутів, зокрема засобів масової інформації. Право на приватність особи в умовах інформаційної глобалізації може бути забезпечено за умови побудови системи правового захисту. Для реалізації проголошених у статті 32 Конституції України прав і свобод громадян щодо персоніфікованої інформації повинен бути створений регулятивний механізм, покликаний перетворити конституційну теорію на практику. Розбудова в Україні відкритого інформаційного суспільства неможлива без створення ефективних гарантій реалізації прав і свобод людини, у тому числі й права на приватність. Це вимагає удосконалення чинних нормативно-правових актів із питань забезпечення захисту персональних даних та встановлення відповідальності за їх порушення. Забезпечуючи їх реальну захищеність, права людини можуть виступати як гуманістичний орієнтир розвитку не тільки держави в цілому, але й системи національної безпеки, яка склалася в нашій країні. У демократичних країнах права людини і національна безпека тісно взаємопов'язані між собою: національна безпека – це засіб забезпечення особистих прав громадян. Дотримання прав громадян кожною державою складають основу для міжнародного миру. Систематичні порушення прав людини створюють загрози для миру та безпеки сусіднім країнам. Одним із найефективніших правових інструментів для забезпечення безпеки людей, дотримання поваги та гідності людини, а також ліквідації наслідків збройних конфліктів є міжнародне гуманітарне право, найбільш загальним принципом якого є принцип гуманності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Серьогін В.О. Прайвесі як право «бути залишеним у спокої». *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 6–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_3.
2. Конвенція Ради Європи «Про захист особи у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних». *Офіційний вісник України*. 2011. № 1. Ст. 701.

3. Дзюбань О.П., Жданенко С.Б. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 9–22.
4. Пазюк А.В. Право на приватність в інформаційному суспільстві. http://cyberpeace.org.ua/files/pravo_na_privatnist__v_informaciinomu_suspil_stvi.pdf.
5. Право на приватність в Україні. *Права людини. Онлайн-бібліотека*. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1129010107>.
6. Пазюк А.В. Захист права на приватність користувачів Інтернет. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/zahist_prava_na_privatnist__koristuvaciv_internet.pdf.
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
8. Shaping Information Societies for Human Needs: Civil Society Declaration to the World Summit on the Information Society. WSIS Civil Society Plenary Geneva, 8 December 2003. URL: <https://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/civil-society-declaration.pdf>.
9. Доктрина інформаційної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.
10. Бражник В.О., Сидоренко Д.А. До питання обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 9(3). С. 10–14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2018_9\(3\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2018_9(3)_4).
11. Європейська Конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
12. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.
14. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90.